

Bønderne i Skast herred i 1600-tallet

Af Øystein Rian

Hans Henrik Appel: *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelasjoner i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*. (Odense Universitetsforlag, 1999). 713 s. og cd-rom med bilag, 350 kr.

Hans Henrik Appel kan ikke være noen doven person. Hans doktoravhandling om bønderne i Skast herred på 1600-tallet er kolossalt omfattende. Det store omfanget er ikke et eksempel til etterfølgelse for andre doktorander, men Appel har kommet godt fra det og har levert et arbeid som bringer forskningen videre når det gjelder det danske bondesamfund i tidlig nytid. Samtidig er det et bidrag til lokalhistorisk kunnskap om Danmark, og det er viktig fordi vi hittil har visst mindre om de danske lokalsamfund enn lokalsamfundene i de andre nordiske landene. Her har Danmark og Norge utgjort to motpoler med hensyn til omfanget av lokalhistorisk forskning. I Danmark har tradisjonelt interessen for rikshistoriske temaer fått dominere mer enn i de fleste andre land – Københavns dominans har skygget for resten av Danmark. Når Appel har skrevet så bredt, er det nok også et utslag av at så meget er ugjort i dansk lokalhistorisk forskning. Det norske historikere får utbetalt mange årsgasjer pr. kommune for å gjøre, har en flittig dansk doktorand syntes han burde utføre for sine stipendpenger.

Avhandlingens format er ikke bare krevende for forfatteren, men også for leseren. Ute i de mange kapitler er det ikke bestandig lett å få tak i den røde tråd i fremstillingen. I så måte har ikke forfatteren vært disiplinert nok, særlig

kan han bebreides for å ha referert for utførlig fra de mange kilder han har brukt – til tider er det nesten slik at leseren må være med på Appels arbeid med kildegjennomgangen. Det kan sies å være en måte leseren kan delaktiggjøres i granskningen av premissene for konklusjonene, men leseren kan allikevel ikke få forfatterens forhold til kildene, ja, vurderingen av forfatterens premisser blir faktisk sløvet av den omstendelige kildegjennomgåelsen, derfor er dette ikke tilstrekkelig grunn til å gi kildereferatene så stor plass.

Bokens form er trolig et resultat av at Appel har tatt på seg så meget at han ikke har fått tid til en ekstra omgang med innstramminger og presiseringer. Derfor bør dette tjene som advarsel til andre doktorander og forfattere: Velg et mer avgrenset tema, som tillater en mer fullstendig bearbeiding av stoffet.

Man merker i innledningskapitlet at Appel ikke har hatt en mer avgrenset problemstilling. Målet sies å være å undersøke »sociale processer og magtrelasjoner« – en side senere noe mer presisert til »at afdække de centrale sociale processer og magtrelasjoner i et jysk lokalsamfund i 1600-tallet ... og vise, hvordan den ekspanderende statsmagts institutioner indgik i disse processer og relationer.« Og hensikten med dette sies å være å »forstå sammenhængen mellem statsmagts udbygning og opkomsten af det moderne menneske.« Og da er det kanskje ikke så merkelig at boken er blitt så stor.

Appel tar utførlig utgangspunkt i prosjekter og teoretikere som har vakt mest oppmerksomhet i senere år. De er forstandig referert og kommentert, men

når han nå har endt opp med en så omfattende tematikk, er det uheldig at han har avgrenset sine impulser med hensyn til atskillig annen litteratur som er vel så relevant for hans arbeid – særlig påfallende er avgrensningen overfor danske agrarhistorikere, som nok trekkes inn i enkelte problemdrøftinger ute i kapitlene, men som ikke omtales i innledningskapitlets litteratur- og teorigjennomgang. At han kunne ha orientert seg også i norsk lokal- og regionalhistorisk litteratur, kan synes som en etnosentrisk innvending fra anmelderen, men ettersom Danmark og Norge tilhørte samme statssystem og Norge vitterlig har en så rik lokal- og regionalhistorisk litteratur, ville det nok ha hjulpet Appel til å se enda klarere interessante trekk ved sitt jyske samfunn og poengtert dem sterkere. Her ville han også ha kunnet finne forskningstradisjoner og modeller for lokal- og regionalhistoriske synteser. Og slike impulser kunne han ha hatt nytte av siden han har kommet til å bli så totaliserende. Det er jo ikke sikkert at visdommens kilde bare forvaltes av unge stipendiater i moderne forskningsprosjekter og av berømte internasjonale størrelser som ikke har lest ett ord om nordiske bondesamfunn.

Det svakeste ledd i det store innledningskapitlet er likevel forbausende nok omtalen av Skast herred, som er skuffende kortfattet og uinspirert – riktignok er dansk topografi ikke så mangfoldig som den norske, men så summarisk og kjedelig er det da sikkert ikke nødvendig å gjøre omtalen av disse 620 km² av Jylland. Og befolkningen presenteres ved hjelp av en rekke tallbrokker som skulle ha kunnet gjøre det mulig å gi leseren et noenlunde klart begrep om hvor mange mennesker det bodde i dette herredet, helst også en viss antydning om befolkningsutviklingen i løpet av århundret.

Da er kapittel 2 klart mer givende, med sin grundige innføring i det omfat-

tende kildemateriale som Appel har brukt. Her taler den kyndige og vederheftige empiriker, og han overbeviser leseren om at denne undersøkelsen er kompetent gjennomført i arbeidet med kildene. Etter dette kommer 12 innholdsmettede kapitler, som tar for seg ulike sosiale aspekter ved livet i dette Skast herred som vi i første kapittel fikk et så trist første møte med. Meget tyder på at Appel har villet holde sitt krutt tørt, for her finnes det da adskillig spennende og fargerikt stoff. Han tar fatt i kapittel 3 med en presentasjon av gods-eierne og særlig av bøndene, i kapittel 4 fortsetter han med familiemonsteret, kapittel 5 tar for seg en økonomi preget av at alt ble prissatt i penger, kapittel 6 tar for seg landsbyen, kapittel 7 voldsanvendelse, kapittel 8 festeforholdet herskap-festebønder, kapittel 9 maktstaten i lokalsamfunnet, kapittel 10 prest og menighet, kapittel 11 den enkeltes plassering i fellesskapet og kapittel 12-14 herredstinget. Avslutningen i kapittel 15 er en god oppsummering, og den har leseren sterkt behov for når det gjelder en slik stor bok. Appel bruker metaforen om dansen, at alle mennesker i et samfunn er nødt til å delta i en dans med regler som de herskende har bestemt. Det åpner i noen grad for forståelsen, men det er diskutabelt om metaforer er et tilstrekkelig skarpt analyseredskap til at de gir mer enn de hindrer når det gjelder tolkninger av historien.

Disponeringen av stoffet virker ikke bestandig helt logisk, trolig fordi avhandlingen har vokst slik mellom hendene på forfatteren at disposisjonen har hengt noe igjen fra en mer avgrenset tilnærming til oppgaven. De samme sosiale relasjoner dukker opp i flere kapitler; i noen grad er det forståelig, men oppsplittingen har også hindret forståelsen, og kapittelrekkefølgen er heller ikke helt overbevisende. Hvorfor skal kapitlene om eierforhold (kapittel 3) og fes-

teforhold (kapittel 8) komme så langt fra hverandre? Hvorfor skal volden ha sitt eget kapittel? Hvorfor er voldskapitlet (kapittel 7) adskilt fra den enkeltes plassering i fellesskapet (kapittel 11) – og det av de tre kapitlene om festeforholdet, maktstaten og prest og menighet? Og hvorfor skal herredstinget omtales i hele tre kapitler? Her kunne boken ha blitt strammere disponert.

Hva er det da som slår denne leser som mest interessant i Appels avhandling? Det er uten tvil at danske bønder langt ut i det 17. århundre hadde en betydelig sterkere stilling og en bedre økonomi enn det man tidligere har fått inntrykk av. For meg kommer dette som en bekreftelse på en sterk antagelse som jeg ervervet meg mens jeg arbeidet med bindet om Danmark-Norge 1536-1648. Ikke minst i Norge har historikere tradisjonelt skaffet seg det inntrykk at det i denne periode stod heller dårlig til med danske bønder – og at norske bønder hadde det bedre. Nå er det vanskelig å sammenligne to land som har så ulike agrare strukturer som Danmark og Norge, men jo mer jeg har lest Appels fremstilling jo sterkere synes de jyske bøndene å ha stått, økonomisk, i festeforholdet og i lokalstyringen. Frem til midten av 1600-tallet har trolig mange bønder i Danmark hatt bedre levevilkår enn bøndene ellers i Norden.

Det bemerkelsesverdige er at disse jyske bøndene også var så sterkt delaktige i lokalstyret, som i utstrakt grad ble utøvd av dem selv. Her fremtrer storbøndene som nøkkelpersoner, og det overrasker meg i hvor stor grad festebøndene var sosialt differensiert. Man kan begynne å undres over hvor brukbart det tradisjonelle eiendomsbegrepet er for å forstå det danske bondesamfunnet. Denne problematikken i seg selv kunne ha vært tilstrekkelig til en doktoravhandling om bondesamfunnet i Skast herred, for da kunne Appel trolig ha

kommet enda lenger i granskningen av eier- og festeforholdene sett i lys av bondeøkonomien. Jeg er skuffet over at han ikke har benyttet skiftematerialet mer til å fortelle om andre bønder enn storbøndene. Dermed etterlater han en betydelig usikkerhet om hvor spaltet bøndene var og hvilken økonomi de mindre rike hadde. I den forbindelse er det også et savn at handelen er så summarisk behandlet. Vi får vite at bøndene var gjennomført kalkulerende ved at alle slags tjenester ble vurdert i pengeverdi. Slik fremstår disse jyske 1600-talls bøndene i overraskende sterk grad som »økonomiske dyr«, som strebere i et nokså følelseskaldt samfunn.

Mindre overrasket er jeg over at samfunnsinstitusjonene i dette jyske samfunnet fortøner seg som så fasttømrede og integrerte. Herskap og bønder kjente hverandre og hadde tette relasjoner. Dette kjennskapet er ganske ulikt forholdet mellom styrende og styrte i Norge; de var langt mer fremmede for hverandre. Denne forskjellen må være årsaken til den store ulikhet når det gjaldt åpne konflikter mellom folk og øvrighet i Danmark og Norge. Det danske system innebar ifølge Appel at herskapet til stadighet fikk anledning til å vise mildhet og nåde i utmåling av bøter og andre straffer, det bidrog til å knytte bøndene fast til herskapet, samtidig som herskapet vennet seg til å ta hensyn til bøndene. Denne brytning mellom disiplinering og mildhet fant også sted i Norge, men den foregikk langt mer konfliktfylt enn i Danmark.

Det er også tydelig at danske storbønder og deres barn hadde større muligheter til sosialt avansement på 1600-tallet enn norske storbønder hadde, fordi danskene kunne gjøre tjeneste som adelsklienter, mens norske storbønder var for fremmede for den danskdominerte eliten til at de oppnådde slike posisjoner. For danskene gikk karrieren

via fogdetjeneste eller skolegang – veier som nesten ikke var åpne for norske storbønder, som dermed var geografisk, nasjonalt og sosialt adskilt fra embetsmennene og borgerne – herskap og bønder var i Norge langt mer fremmede for hverandre.

Selv om Appel poengterer at meget av maktrelasjonene gikk utenfor de formelle organer slike som herredstinget, så er det for en norsk historiker interessant å konstatere at det var langt flere saker oppe for herredstinget enn for det norske bygdetinget, sett i relasjon til folketallet. Igjen hang dette uten tvil sammen med kontrasten mellom den danske nærheten og den norske fjernheten: Herredstinget

kom sammen en gang i uken, bygdetinget tre ganger i året – og i tillegg hadde altså jydene også landsbystevnet!

Hans Henrik Appel har med sin avhandling forfattet en bok som ingen heretter bør gå utenom, når de skal skrive eller uttale seg om danske bønder i det gamle samfunn. Ennå gjenstår uten tvil meget arbeid i andre distrikter og andre perioder før vi kan være tilstrekkelig sikre på hvilken plass bondene inntok i samfunnet. Blant annet kan det virke som om Appel har underbetonet endringene som fant sted i løpet av 1600-tallet, men det viktigste er at han har gitt oss så meget – empiriske belegg og stoff til ettertanke. Takk for det!

Magtstatens flåde

Af E. Ladewig Petersen

Niels M. Probst: *Christian IV's flåde*. Marinehistoriske skrifter 26. (I kommission hos Gyldendal, 1996). 344 s., 300 kr.

Jørgen H. Barfod: *Niels Juels flåde*. Marinehistoriske skrifter 27. (I kommission hos Gyldendal, 1997). 284 s., 300 kr.

Niels M. Probsts bind af flådehistorien falder noget uden for det mønster, man havde kunnet forvente af den teknisk så kyndige forfatter, i hovedsagen fordi kun indledningsafsnittene hæver sig over de følgende begivenhedshistoriske kapitler. Probst deler netop sin bog i to hoveddele plus en kort konklusion. Det første og vægtigste behandler rammerne, de organisatoriske og institutionelle forhold, administrationen, Holmen, skibsstørrelser og -typer, måleforhold, konstruktion, de-

placement og bemanning, men derimod intet – eller næsten intet – om mandskabets materielle vilkår og fangerne på Holmen.

Som omtalt i anmeldelsen af flådehistoriens andet bind (*Historie* 1999,1), blev den gamle hugaf Peder Munk til Estvad den sidste admiral, der gik i land og blev rigsmarsk (1596), et symptom på professionaliseringen af søkrigsførelsen (selv om entring af fjendens skibe stadig forekom). I Sverige skete det senere; her startede Karl Gustav Wrangel på landjorden – under Trediveårskrigen – men deltog som rigsadmiral ved Karl X Gustavs dumdristige march over Storebælt i februar 1658, et vidnesbyrd, der kan støtte Probsts påpegning af svensk organisatorisk eller teknisk underlegenhed. Og ellers kun et par bemærkninger: Forfatteren gennem-